

organizacije se je knjižničarsko delo v Ameriki standardiziralo, katalogizacija se je unificirala, vse delo se vrši po enotnih navodilih in pravilih.

Preveč obširno bi postalo naše poročilo, če bi hoteli navesti in opisati najmodernejšie tehniške pripomočke v skladiščih, čitalnicah itd. Vendar bi še rad opozoril na tehnično novost, ki jo poznajo tudi že v nekaterih velikih evropskih knjižnicah, to je uporaba mikrofila za bibliotečne študijske namene. Snemanje na mikrofilm se vrši z avtomatsko fotografsko kamero, objekti — n. pr. knjige ali časopisi kakršnegakoli formata se posnamejo na film 35 mm. S posebnim projekcijskim aparatom se berejo ti 35milimetrski filmi v naravni velikosti ali po potrebi v povečani obliki. Snemanje brošure, ki šteje na pr. 51 strani, ne traja niti eno minuto, mikrofilm cele brošure stane 50 centov. Tako berejo danes v čitalnicah ameriških knjižnic velike ameriške časnike že na mikrofilmu.

Z mikrofilmom bo možno rešiti vrsto bibliotečnih problemov. Stare letnike časnikov in časopisov ali knjige, ki radi slabega papirja že zdaj razpadajo, bomo mogli ohraniti na mikrofilmu tudi za dobo, ko originala več ne bo. Za primeroma majhen denar bomo mogli dobiti mikrofilme najdragocenejših rokopisov in najredkejših knjig. Trubarjev unikat, ki ga hranijo na pr. samo na Dunaju, bomo mogli brati in študirati v Ljubljani na mikrofilmu.

*

Mogel sem podati le nekaj misli in bežne orise obeh Badaličevih spisov, njih vsebine nisem izčrpal. Spisa nista namenjena morda samo knjižničarjem; ker segata v bistvena kulturna vprašanja, ju priporočam vsem, ki se zanimajo za one mnogoštevilne probleme, ki jih obsega svet knjige in knjižnice. Badaliću se je posrečilo dati obema razpravama razen tehtne vsebine tudi formalno in stilistično nad vse zanimivo obliko; živahen in nazoren jezik, duhovite domislice in prispodobe skrbijo, da bralčevo zanimanje ne oslabi. Njegove pravilne in utemeljene sodbe pa nam pričajo, da je pisec knjižničar, ki se zaveda vseh problemov, ki jih označujeta *knjiga in knjižnica*.

Avg. Pirjevec.

Polemika

Razgovor o politični vsebini slovenskega ilirizma

V resnici je čudno, da noben raziskovalec
ni vprašal po njem... Modra ptica 1939, 330.

V stoletju, ki nas loči od časov, ko je hrvatski ilirizem pridobival tudi po Slovenskem pristaše svoji miselnosti, se je nabrala o njem obširna literatura. Doba tolikih nasprotij je postavila narodnemu življenju ideale, katerih vrednost je bila sporna že ob njih nastanku. Oni, za katere so imeli neko življenjsko silo, so se jih oklepali z zanosom, drugi jih grajali s prav takšno mero dvomov. Enako so jih kasnejša desetletja proglašala ali za vzrok slabosti naše narodne zavesti ali pa se k njim zatekala in jih poveličevala. Ker se je vsaka generacija znašla v nekoliko izpremenjenih okoliščinah, ki jih je prinesel novi razvoj, je gledala na preteklost skozi prizmo svojih razmer in skušala najti v življenju starejših dob navodil za lastno ravnanje. Strast prepričanja in zlasti polemična vročica sta še bolj zameglili poglede. Tako se je prvotno stanje prekrivalo in dobival pojem ilirizma v vsaki dobi značaj, ki ga je sama pretežno imela. Šele pred svetovno vojno se je pridružila takim pogledom potreba po resnično verni predočbi ilirske dobe, ki ne bi te-

meljila na aktualnih kulturnopolitičnih težnjah, temveč na metodi hladne znanstvene raziskave dobe.

Zgodovinarju, ki se danes poglobi v vprašanje, se tako odkrije zanimiva dvojnost. V široki publicistiki zelo razširjen nauk, ki bi ga mogli kratko zajeti v stavek, da je bil slovenski ilirizem gibanje, stremeče po združitvi južnih Slovanov v politično enoto s skupnim jezikom, srbohrvaščino. Na drugi strani pa kaže znanstvena predoba zgodovinskih dejstev zgolj to, da je bila doba Prešerna in Vraza doba izrazitega vrenja in čiščenja, ki je šele iskala smernice razvoja.

Slovenski ilirizem je nastal v senci hrvatskega. In vendar — kakšna razlika med obema! O bistvu matičnega danes v znanosti ni nasprotujočih si sodb: Ilirizem je bil hrvatsko politično gibanje, ki je hotelo strniti v obrambi proti nevarnosti madžarizacije hrvatskega ozemlja pokrajine Hrvatsko, Slavonijo in Dalmacijo ter obrobne dežele slovensko Štajersko, Koroško, Kranjsko, Primorsko, Istro, Bosno, Hercegovino, Črno goro, Vojvodino in Srbijo v enotno politično telo pod hrvatskim vodstvom ter jih k temu združiti v enotnem pravopisu in skupnem knjižnem jeziku. štokavščino. So veljala načela hrvatskega ilirizma tudi za slovenske ilirce? Se je kdo izmed Slovencev izjavljal v oni ali neposredno sledeči dobi za osrednji cilj hrvatskega ilirizma, za upravno-politično združitev slovenskih dežel z novo, veliko Hrvatsko, Bosno, Hercegovino in srbskimi zemljami? Študij ilirizma to povsem zanika.

Razlika v težnjah obeh ilirizmov je bila posledica povsem različnega političnega položaja obeh narodov. Hrvatje so morali v političnem sožitju z Madžari zaradi njih naraščajoče sile, ekspanzivnosti in raznarodovalne akcije poseči po samoobrambi, pri čemer so iskali najbolj učinkovitega sredstva: postaviti proti madžarski enoti narodno enako prosvetljeno in številčno enako močno hrvatsko enoto. Doba slovanske romantike jim je ovila politični program v sodobno obliko. slonečo na prepričanju, da so južni Slovani potomci avtohtnega prebivalstva Balkanskega polotoka, starih Ilirov; zamisli je kumovala tudi Kollárjeva ideja o nekdanji moči in veličini Slovanov.

Stanje slovenskega prerodnega procesa okoli 1835 ni prišlo do meje, ko bi tanka plast delavcev na kulturnem področju težila tudi po političnem udejstvovanju. Avstrijski državni okvir, razkosanost slovenskega ozemlja na več upravno ločenih pokrajin, pomanjkanje lastnega plemstva, ki bi imelo politične pravice, pomanjkanje slovensko zavednega meščanstva, razvojna stopnja narodnega dela, dejstvo, da se je moralo prerodno delo še vedno omejevat na duhovščino, ker ni bilo laične inteligence, vse to je ustvarjalo razmere, ki so bile povsem različne od hrvatskih. Slovenski ilirec je zato posnel po hrvatskem ilirizmu samo oni del programa, ki je prihajal v poštev za pomoč in pospešek njegovih lastnih teženj, to je ureditve pravopisnega vprašanja, sprejem enotnega knjižnega jezika za vse Slovence in na sredstva za prebujo narodne zavesti. Kar je šlo preko tega, je imelo samo epizoden pomen misli, da bi sprejeli Slovenci obenem s Hrvati in ostalimi za svoj knjižni jezik umetno zvarjeno zmes slovenščine, kajkavščine, starega dubrovniškega jezika in štokavščine, ali pa kot Hrvatje prevzeli kar štokavščino.

Osnovno črto vsem čustvom zbližanja je dajala zavest slovanskega bratstva, ki je tedaj živo zagorela pri večini Slovanov, značilni pa sta zanj dve posebnosti: prvič, da se nihče izmed Slovencev (z izjemo župnika Krempla in dr. Kočevarja morda) ni prav zavedal, da je jedro hrvatskega ilirizma v njegovem dnevno-političnem boju z Madžari, in drugič, da so bili vsi ne samo na jeziku, temveč v srcu vdani pripadniki svoje domovine Avstrije, kar bi bilo že samo največja ovira za prevzem političnih smernic hrvatskega ilirizma. Kakih smernic za politično delo med Slovenci, ali kakih političnih organizacijskih poizkusov na osnovi hrvatskega

ilirskega programa, ali njegovih posebnih slovenskih inačic, pri slovenskih pristaših ilirizma ni možno ugotoviti.

Sled za težnjami slovenskih ilircev nam namesto jasnosti v programu in jasnosti o ciljih delovanja odkriva pester film različnih misli in načrtov, ki se izpreminjajo od človeka do človeka in iz leta v leto. Skupna sta jim samo izvir njih zanos, temelječ na onodobni veri v veliko slovansko bodočnost in potrebi pospešenega narodnega dela pri zaostalih Slovencih, ter končni pristan v iztreznjenem spoznanju, da se da slovensko ljudstvo dvigniti samo z njegovim jezikom. Izjema je bil le Stanko Vraz. Prestopil je v krog hrvatskega kulturnega območja ne iz načelnih, temveč osebnih razlogov, naknadno opravičeval to Prešernu z narodno-kulturnimi utemeljitvami, a kolebal, kaj je poslej početi Slovencem. Njegove poslednje načelne izjave so predlagale zanje dva knjižna jezika, višjega, srbohrvaščino, za inteligenco in nižjega, slovenskega, za preprosto ljudstvo.

Izdal sem spomladni pri Slovenski Matici delo, ki riše na osnovi stroge analitične raziskave in presoje gradiva brez strasti za takim ali drugačnim rezultatom razvojne faze slovenskega ilirizma, njegovo razmerje do hrvatskega, zunanje vplive in doprinose posameznih pripadnikov k celoti. Pregledani so bili vsi starejši že znani viri in pritegnjeni novi, kar je skupaj dalo toliko bogato in popolno gradivo, da je dovoljevalo neko sintezo. Cilj, ki sem si ga zastavil, je bil preprosti cilj vsake znanosti: dognati resnico in predstaviti dobo v čim pristnejši zgodovinski podobi. V poslednji številki *Modre ptice* (september 1939, 327—332) doprinaša Milena Mohoričeva h knjigi navidezno kritične sodbe o ilirizmu, ki se mi zde potrebne osvetlitve. Narava njenih izvajanj je namreč taka, da bi mogla vnesti novo zmedo v vprašanje, zlasti, ker govori gospa s toliko apriorističnostjo in trdnostjo, kakor bi bila za njenimi tolmačenji študij in poznanje predmeta. Omejil se bom samo na nekatere, a zato najbistvenejše poglede.

Ilirizem je pri nas, in deloma celo tudi na Hrvatskem, danes v širokih vrstah dovolj nepopularen. V gospe Mohoričevi je dobil nasprotno tolmača, ki ne skuša samo znova opravičevati Stanka Vraza, temveč ki mu iz vse dosedanje literature prisoja najdaljnosežnejši pomen. Pustimo jo izpregovoriti samo: „Ilirizem je bil gibanje meščanstva in malomeščanstva v boju z vsenemško hegemonijo.“ — „Ves ilirski pokret dobi samo v teh zvezah svoj smisel, da, svojo upravičenost in tako razumem njegovo množenstveno osnovo. Ker Petre teh ni upošteval, mu je obvisel v zraku.“ (331.)

Dve veliki gesli iz slovarja sodobnega dialektika: gibanje meščanstva in malomeščanstva v boju z vsenemško hegemonijo in besedna novotvorba „množenstvena osnova“ — obe na silo naknadno natakneni dobi, katere javno življenje je imelo drugačen značaj.

Gospe Mohoričeve definicija ilirizma je nova. Za hrvatskega je nesmiselna, saj je nastal in rasel kot protiutež vse večje madžarske moči in ekspanzivnosti v monarhiji prav s podporo vodilnih političnih krogov Avstrije. Znano je, da je dobival Gaj za ilirski list denarno podporo dunajske vlade, da mu je poklonil cesar za zasluge zlat prstan z briljantom, da je bilo najostrejše orožje nasprotnikov ilirizma na požunskem saboru, v županijskih skupščinah, v hrvatski družbi in pri cestnih manifestacijah prav očitek, da so ilirci orodje Dunaja. Za slovenski ilirizem pa pomenja nova razlaga prenos funkcij dobe okoli l. 1848., ki je prav likvidirala ilirizem, na ilirizem sam. Tu sta pomešani dve, po značaju zelo različni obdobji, saj je moralo drugo prav zavreči miselnost prvega, da se je oklenilo novega programa. Način gospe Mohoričeve ima težko hibo. Nemogoče in tudi nepotrebno je razpravljati s človekom, ki, ali ne zna, ali noče videti dejstev, temveč pristopi k zgodovinskemu vprašanju z vnaprej zgrajeno hipotezo, s katero dela,

kakor da je dognana. Zanje so brezpomembna vsa stvarna dejstva o socialni strukturi tedanje družbe, o duhovnikih, ki so se kot edini kompaktni inteligentni sloj pretežno udeleževali diskusij o ilirizmu, o njih vseskozi vdanem razmerju do Avstrije, o nizu izjav o ilirizmu, ki izključujejo tolmačenje, da bi imel kdo z njim kake politične načrte. Nekako zakrila si je oči pred neprestanim Vrazovim poudarjanjem, da tudi hrvatski ilirizem ne bi smel preiti na politično področje, temveč ostati po Kollárjevi zamisli vseslovanstva na kulturnem. Opazila ni niti tega, da je bil prav v tem Vrazov razkol z Gajem. Obenem, ko ljubkuje s tolmačenjem, kakršnega ima za razlago zgodovine moderni nauk o razvoju družbe, ne mara videti tedanje svojevrstne slovenske socialne strukture, ki je imela pač razviti spodnji plasti, kmečko in obrtniško, a ne narodno zavedne meščanske, in uporno govori o tedanjem meščanskem in malomeščanskem zavedno narodnem sloju.

Ko bi ji bilo dano vedeti, kako velika rana v našem javnem življenju je bilo to meščanstvo in malomeščanstvo ne samo tedaj, temveč še nekaj desetletij kasneje! Naj ji bolj v igro, kakor vero, da jo bo mogla prepričati vsaj ta živa priča, ko ne mara verovati ne statističnemu stanju ne vestni sledi miselnosti onodobnega meščanstva po slovenskih mestih, prepisem tožbo o tem njenem povelečevanem sloju, ki jo je dve desetletji po razvitu slovenskega ilirizma, l. 1858, objavil prizadevni celovski učitelj slovenščine Anton Janežič v svojem Glasniku za literaturo in umetnost (l. 2. zv., 74):

„Ali Glasnik ni za kmeta, bódeš mi odgovoril, on je za slovensko gospódo. — Ali kje jo imamo? Mesta po slovenski zemlji raztrošena so nemške, „bourgeoisie“ je toraj za Glasnika zgubljena. Plemenitaše nam je že Karol Veliki potrebil, tako tedaj tudi aristokracije ni, ktera bi Glasnika podpirala; vradniki večidel clo slovenski brati ne znajo, in zdihujejo, kakor šinje pod lokomotivom, pod težko butaro aktov; učitelji pervlje pogledajo krajcar in ga devetkrat prav pošlatajo, preden ga izdajo za knjige in časopise, (saj marsikateri si celo leto ne kupijo kolofona za ločec), — duhovniki — edini duhovniki poleti pod kakšno košato bukevjo, po zimi pa pri slabi lampici pestuje kilavo dete, katero se veli slovensko slovstvo.“

In drugo — „množenstvena osnova“ slovenskega ilirizma! Ali je možno, da bi bil v predmarčni dobi pri Slovencih nosilec kulturnega gibanja, ki je imelo za smoter opustitev lastnega jezika in sprejem tujega, slovenski kmet? Kakšna misel! Nemogoča ni samo zato, ker se je odigravala ilirska epizoda v dobi pred kmečko odvezo, ker so šele ustanavljali po deželi prve šole, ker so se kmetje s težavo življali šele v prve gospodarske in podučne spise v lastnem jeziku, na štajerskem celo v dialektu, ker niso imeli ilirci niti na Hrvatskem, niti na Slovenskem kakih teženj, da bi pritegnili v sfere svoje miselnosti preprostega kmečkega človeka, temveč tudi iz povsem literarnozgodovinskih razlogov. Ideja, da bi si mogli izbrati Slovenci nov književni jezik, je mogla vzkleti samo v razmerah, ko so iskali takih rešitev v svojem knjižnem jeziku tudi drugi slovanski narodi, Slovaki, Srbi in Hrvatje. Kako bi prišel slovenski kmet do takih misli? Je morda naročal tudi češke, hrvatske in srbske časopise?

Pot, po kateri je prišla M. Mohoričeva do svoje hipoteze, je zapletenejša.

Stavek, ki smo ga vzeli za motto tega razmotrivanja, gospa nadaljuje: „...stokrat bolj čudno pa je, da Petre ni opazil najvidnejšega ploda tega gibanja, vse-slovenskega kongresa in Pragi dne 31. maja 1848...“ (330.) Praški kongres je postal v roki gospe Mohoričeve ono veliko sredstvo, s katerim naj bi odkrila doslej neznan pomen ilirizma.

Utrdimo si predvsem nekaj dejstev. Obdobje hrvatskega ilirizma obsega leta od 1835 do začetka 1843, ko je dunajska vlada rabo izraza „ilirski“ prepovedala.

Gibanje na Hrvatskem ji je že preveč vzburkavalo javno življenje. Tam, kjer je imel svojski hrvatski ilirizem res povsem politični značaj, je prevladala konservativna stran narodnega tabora, ki je bila pripravljena tesneje sodelovati z Dunajem kakor Gaj, človek fantastičnih načrtov. Slovenski ilirizem sega nekaj dalje kot hrvatski, a nima tako ostro zarezanih mejnikov, ker je bil neprimerno slabotnejši. Zaton ilirske miselnosti pada v dobo prvih letnikov Novic (izhajati so začele 1843), ko je realistični noviški program pritegnil tudi bivše pristaše ilirske miselnosti. Sanje o enotnem književnem jeziku južnih Slovanov je izpodrinilo spoznanje, da mora slovenski inteligent skrbeti za gospodarski dvig in prosvetlitev svojega ljudstva, kar more doseči samo s pisanjem v jeziku, ki ga bo ljudstvo razumelo. Pridobitev ilirizma je bila uvedba češke grafike pri vseh Slovencih, najboljši štajerski sodelavci Novic pa so postali prav bivši najbolj goreči Ilirci. Okoli 1846 je bila likvidacija slovenskega ilirizma popolna, mimo splošne smeri je samo še nekaj mladih glav, največ dijakov, sanjalo o sestavi raznih umetnih jezikov. Šele z izpremembami leta 1848. so res tudi Slovenci spoznali, da morajo razširiti svoje delovanje na politično področje. Plod tega je bil program Zedinjene Slovenije. Med njegovimi tvorci so z izjemo odseljenca Vraza bivši ilirci, a njegov smoter v popolnem nasprotju z idejo ilirizma. Šele kasnejše dobe novih izgub politične svobode so se v svoji stiski deloma vnovič zatekale k raznim oblikam južnoslovenske vzajemnosti.

V tako stanje stvari skuša vnesti gospa Mohoričeva novo razlago pomena ilirizma za Slovence in sicer v zvezi z udeležencem praškega kongresa Bakuninom in Vrazovim razmerjem do njega. Gospa meni, da bi bilo treba tu rešiti vprašanje, ali je bil Vraz federalist ali radikalen demokrat, ki je simpatiziral z Bakuninom? Bil bi ji pripravljen pomagati pri rešitvi te naloge, ki je ena tistih, ko mora včasih tudi literarni zgodovinar kloniti pred spoznanjem, da si zna najti življenje neizmerno pestrih oblik... Toda nekaj me moti. Razni znaki me prepričujejo, da gospa ni prečitala dela, o katerem piše, med njimi tudi oni njen stavek na strani 331: „Naravnost presenetljivo je, da Petre tega kongresa sploh ni opazil, čudno je tudi, da skoraj noben ocenjevalec ilirizma, ali bolje, vseslovanstva, pri nas ni osvetlil vprašanja s pripomočki, ki so bili na dlani.“ Poleg ostale obširne literature govori v resnici o razmerju Slovencev do praškega kongresa tudi moja knjiga, str. 320—25; morala pa bi si ogledati tudi celotno poglavje „Posledice marčne revolucije“. Čeprav z drugačno rešitvijo, so tam odgovori tudi na njeno vprašanje.

Ne, ilirizem ni bil stvar slovenskih množic. Če bi hoteli iskati gradiva za vprašanja, na katera meri Milena Mohoričeva z besedo o „množestveni osnovi“, bi se morali prav obrniti od rahle, tenke plasti inteligentov — ilircev k onemu ljudstvu, za katerega dnevne, življenjske potrebe ilirci niso kazali smisla. Te niso bile v iznajditvi umetnega jezika, temveč v vse bolj prijemljivih stvareh: v potrebi po lasti zemlje, ki so jo obdelovali, a je plodila za graščaka, po odpravi tlake in desetine, po zvišanju življenjske ravni in osebni svobodi. Tudi ta boj se je vršil, toda, da ga vidiš, ne smeš pristopiti k svojemu ljudstvu s papirnatimi teorijami, temveč tanko prisluhniti dejanskemu življenju, biti voljan, pogledati stvari kot so bile, upoštevati dejstva. Stvar množice so bili v dobi okoli 1848 zgolj njeni težki socialni boji, ki so samo v primerih skrajnega obupa izbili tu in tam na Slovenskem v obliki kmečkih nemirov, napadov na graščine, požigov urbarijev. Vendar pa je ob teh zaznamovati sredi 1848 že tudi primer ljudskega narodnostnega boja. Prav v zemlji, kjer je pred dobrim desetletjem tekla zibel slovenskemu ilirizmu, so vstali v plazu revolucije kmetje in začeli preganjati tujega raznarodovalca. Toda ne z geslom obrambe meglenega ilirizma, temveč v obrambi pravic svojega lastnega jezika.

F. Petrě.